

Uherská diplomatika ve středověku a v novověku (AR1B108)

Uhorská královská kancelária v stredoveku
Hodnoverné miesta

Ján Valo

Odborná a vedecká literatúra

- Syntetické a prehľadové práce
 - LEHOTSKÁ, Darina. Príručka diplomatiky
 - LEHOTSKÁ, Darina. Základné diplomatické kategórie
 - LEHOTSKÁ, Darina. Transkripčné pravidlá
 - FIALA – HÚŠČAVA – ŠEBÁNEK. Československá diplomatika I.
 - BARTÁL. Slovník uhorskej latinčiny
 - RAGAČOVÁ(ed.). Diplomatická produkcia v stredovekom meste
 - BORSA, Iván. Zsigmondkori Okléveltár

- Edície:
 - MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. a II.*
 - MARSINA, Richard. O potrebe vydávania Slovenského diplomatára. In *Historický časopis* 5, 1957, č. 3, s. 297 – 314.
 - MARSINA, Richard. *Štúdie k Slovenskému diplomatáru 2.* Bratislava : Veda, 1989. 165 s. Ed. Historické štúdie.
 - SEDLÁK, Vincent. *Regesta diplomatica nec non epistolaria slovaciae I. a II.*
 - FEJÉR, György. *Codex diplomaticus regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis. (1829-1844) – celkovo 43 vlastných zväzkov*
 - ENDLICHER, István László. *Rerum Hungaricum monumenta Arpadiana*

Obdobie upevňovania listinnej praxe v Uhorsku (1205-1308)

- nárast písomností spôsobený hospodárskym rozvojom (výmena tovarov, rozvoj miest, rozšírenie rádov a reholí, nárast kléru -> a teda aj skriptórií)
- pri kláštoroch vznikajú hodnoverné miesta
- v 13. storočí narastá aj množstvo dochovaných písomných prameňov
- využívanie listiny pri právnych pokonaniach je už celkom bežné
- spôsobilo to rozšírenie znalostí kanonického práva (dokladá to *decretum gracianis* z pol. 12. storočia)
- od 2. polovice vlády Ondreja II. význam listiny narastá a je už dostatočným dôkazom v súdnych sporoch
- narastá úsilie mať na všetko listinný doklad, čo spôsobilo aj nárast fálz
- od začiatku 13. storočia sa stretávame aj s overenými odpismi listín

- do 1205 bolo v Uhorsku vydaných vyše 300 kráľovských listín, za vlády Ondreja II. (30 rokov) vydaných asi 600 kráľovských listín
- za Bela IV. (35 rokov) až 1200 listín
- Štefan V. – 2 roky, 600 listín (často konfirmácie)
- Ladislav IV. – cca 1200 listín
- na konci storočia však nastáva mierny útlm
- v Uhorsku sa v tomto období vydávalo 3-4-krát viac listín ako v českých krajinách
- v 13. storočí zaznamenávame ešte väčší vzostup nekráľovskej listiny – hlavne po tatárskom vpáde pribúdajú inštitúcie, ktoré vyžadujú listiny
- počet nekráľovských listín prevyšuje počet vydaných kráľovských listín

Notár Anonymus

Kráľovská listina

- Uhorská kráľovská kancelária je taká istá ako na začiatku 13. storočia
- personál kancelárie:
 - **kancelár** – vyšší cirkevný hodnostár (prepošť, alebo biskup; neskôr biskup / arcibiskup, od 13. storočia sa vo funkcii fixuje ostrihomský arcibiskup – primas Uhorska
 - kancelár bol do polovice vlády Bela IV. jediným vedúcim v kancelárii
 - potom je už len nominálny, titulatívny vedúci, pretože v organizácii kancelárie sa objavuje **vickancelár**
 - prvý známy je magister **Smaragdus** (1255)
 - za Ladislava IV. kumánskeho sa vyskytovali situácie, že funkcia kancelára nebola obsadená
 - hodnosť vickancelára sa postupne spájala s hodnosťou stoličnobelehradského prepošťa
 - **notári** – skladajú listiny a spočiatku píšú aj čistopisy
 - ich počet kolísal
 - **protonotári**
 - vedúci oddelení kancelárie
 - v kancelárii to nebola až taká významná úloha, skôr boli vyšetrovateľmi a pod.

Bea Dei gratia Hungarie. Dalmatie Croatiae Rame Geruie Gallie Lodonie Cumanie rex / Omnibus presens scriptum inspecturis salutem. in omnium saluatore.

No salubris de supne remunerationis pmissis cogitatur. quo tremende pene / et afflictionis picalum / que infinali futura est examine / uehementius formidatur. P unde

ad uniuersor noticiam harum serie uolumus puenire. Quod nos etuozum intutu temporalia spualibus / transitoria ppetuis felici comercio comutare uolentes. pro obtinendo quoz

nobis / ac anime felas reuocacionis Colomani quondam regis. Emi fratris nostri salutis eterne remedio / quondam terram / Lybaulazam unciapatam. ad nos immediate puenientem.

et unciam cum uno situ curie / in potole / sine herede decedentis / conuulimus / dedimus / tradidimus. et donauimus Ecclie wti Martini. De Goppus / ppetue donacionis titulo. in

reuocabilitate possidendam. Reuocantes / irritantes / auctoritate presencium / nro cassa penitus / et irrita fore pronunciantes omnia pbulgia / instrumenta. seu quolibet munimenta

que ozathias ppositus de Goppus sup donacione / seu collacione predicta / et ceteris / nomine fratrum suoz caruulium / nobis et agnatis / alic / infrascriptis / de Ecclie sancti

Martini de Goppus / carnalitatatis affectu ductus / non iudicio racionis / ppet conscientiam / et uoluntatem nostram / obtinuisse dinoscatur. ut etiam impetrasse. cum iruacionis iure

non fuerit / nec sit terram predictam eidem pposito conferre / sed potius Ecclie sancti Martini de Goppus sepedit. et ob id dictus ozathias ppositus / terram ipsam / sine unciam her

dibus suis carnalibus / ut quibuslibet alijs pnatiss psonis / donare / relinquere / ut legare / nequieuit / iuxta canonicas sanciones. Quis quidem terre Lybaulaz / uocate / mete circumfenciales

hoc ordine distingunt. Qu pma meta incipit sup uadum fluij tholchoatem unciapat / q vulgarit / Lew dicit. exire orientis / q Lew in magna uia qua transit ad potole est adiacens.

et ibi transit ultra meadem plaga uadit cca eundem fluiuum ad gnuo / pira arborz radicatorz. deinde tendit directe ad Huzymezew. de hinc uadit ad Sabathere. et inde currit ad

Huzymetow. et inuadit ad unpos. abhinc ad fluiuum / wodrug. et inde exit ad / wedner. et warala. et inde uadit ad elewer. et inde uadit ad Gyoet. et inde uadit ad Azuotow.

et inde uadit ad Gyznoet. q alio noie Gyznowth dicit. et inde trisit ad tram pnam / Tagalatelece uocatum. et inde uadit. et cadit in fluiuum / wodrug. et exit de eodem fluiuo

/ wodrug. currendo ad portum / feyerku noiatum uersus ptem occidentalem. et inde uadit ad metam terram que est cca uiam magnam. ex dextera pte eiusdem vie. et ibi seperat de tra

filioz Prug. et in eadem magna uia trisit supra et cadit in mezosopotaba. et in medio mezosopotaba trisit supra ad metam tres lapidas habentem. et inde ascendit ad magitapotala uoca

ta. et in medio magitapotala trisit supra. et ascendit ad montem / zokalahoge uocatum. et circum ipm montem. de eodem monte descendit ad / erdeuwoey. et inuadit ad senewhama. et in de

directe descendit. et cadit in tholchoapatata. deinde trisit infra ad ptozem metam. et ibi terminant. In cuius rei memoriem / seu facte donacionis ppetuam firmitatem. pntes eidem Ecclie

sancti Martini concessimus litteras. Duplicas sigilli nri. ozuniuine roboratas. Datum p manus magri / Nichillis. Aule nre / Nicancell. diei et fidelis nri. Anno dni / millesimo.

CC. Quadragesimo octauo. Regni autem nostri. Anno. xij.

Donacia z roku 1248 od kráľa Bela IV. pre Spišskú kapitulú

- začiatkom panovania Bela IV. sa predpokladalo, že Belo vydal nariadenie, aby každá vydaná listina bola vyžiadaná písomnou petíciou
- vychádza to z jedného naračného prameňa (*Rogerii carmen miserarie*), kde opisuje dôsledky tatárskeho vpádu a je tu zmienka, že Belo pred Tatármi zreorganizoval kanceláriu po vzore pápežskej, v ktorej boli písomné petície bežné
- a tak niektorí vytvorili analógiu, čo je však nezmysel
- mnoho listín bolo vtedy vydaných len na základe verbálnych žiadostí osobne alebo cez petentov/interventov
- v 13. storočí narastá počet listín pre svetských prijímateľov, dokonca prevažujú nad listinami pre cirkevných prijímateľov (ojedinelý jav v Európe)
- 2/2 vlády Bela IV. – dochádza aj ku kvalitatívnemu zdokonaľovaniu listín (skvalitňuje sa prax, etapizácie práce, listiny sa špecifikujú)
- kráľovská kancelária ostáva najvyššou a najvýznamnejšou inštitúciou na vydávanie listín
- ďalej tu boli kancelárie ostrihomského arcibiskupa, biskupa v Nitre atď.
- úlohou kráľovskej kancelárie bolo vydávanie listín, spravovanie majetkov a príjmov inštitúcie
- postupne sa tu začína realizovať z.č 21/1231, ktorý hovorí, že majetkové vyrovnania sa majú spísať pred kapitulami alebo konventami
- pomalý nárast aj u svetských hodnostárov a územnosprávnych inštitúcií

- kategórie listín:
 - **privilegiálne listiny**
 - hlavne privilegiá komúniá
 - prevažovali
 - úplná intitulácia s devočnou formulkou
 - všeobecná adresa a salutácia
 - Arenga (občas chýba)
 - koroborácia
 - dátum – deň podľa rímskeho kalendára, meno kancelára
 - zoznam hodnostárov len výnimočne
 - **slávnostne vyhotovené privilegiá**
 - spečatené zlatou bulou
 - začínajú sa trojičnou invokáciou (typická pre slávnostné vyhotovenia)
 - úplná intitulácia s devočnou formulkou
 - namiesto salutácie perpetuačná formulka
 - v záverečnom protokole aj meno kancelára a zoznam hodnostárov
 - **mandáty**
 - začínajú stručnou intituláciou s devočnou formulkou
 - konkrétna adresa
 - salutácia
 - v kontexte často chýba promulgácia a koroborácia
 - datovanie – miesto a deň podľa cirkevného kalendára

- **listiny typu Nos**
 - začínajú „Nos“ (my)
 - majú skrátený formulár, ktorý začína stručnou intituláciou, devočnou formulkou
 - krátka promulgácia (*significamus*)
 - stručná adresa
 - občas býva koroborácia
 - dátum – miesto, rok a deň podľa rímskeho kalendára
- **listiny Datum pro memoria**
 - považujú sa za listiny dočasného významu
 - zachovali sa zriedkavo
 - začínajú *datum pro memoria*, nasleduje stručná narácia
 - nebýva uvedený vydavateľ
 - datovanie – miesto vydania + datovanie podľa cirkevného kalendára
 - v 14. storočí zanikajú
- **listy**
 - začínajú sa konkrétnou adresou
 - potom intitulácia, salutácia
 - kontext uvádza arenga
 - záver – miesto vydania a dátum podľa rímskeho kalendára bez roku
 - listy pre pápeža boli uzatvárané zlatou bulou ako uzatváracou pečaťou

- už za Ondreja II. bolo bežné, že ak kráľ rozhodol o udelení donácie, príslušný špán informoval panovníka o darovaných územiach (atď.) kráľa písomne
- listiny nemajú šablónovitú podobu, ale sú veľmi starostlivo vyhotovené
- za Ondreja II. prevažujú **donácie**, ktoré hovoria už o ukončenom vovedení do majetku a zmieňujú sa o hraniciach zeme
- **renovácie** – niekedy bez vlastného úvodu a záveru
- preberajú listiny (prepísanie)
- potvrdzovanie závetov, dohôd, rozsudkov, sporov
- privilégiá udeľované hostom
- od 2. pol. 13. storočia má kancelária pevnejšiu organizáciu a stálych zamestnancov
- prevažujú kancelárske vyhotovenia nad prijímateľskými
- 1. pol. 13. storočia – listiny signoval kancelár
- od Smaragda – *datum per manus vicecancellarii*, okrem slávnostných privilégií, kde sa uvádza kancelár

- **kancelár** (vicekancelár) – ochraňovali averz veľkého pečatidla; reverz mal panovník
- **notári** - občas mali aj iné úlohy ako písať, napr. **notarius specialis** (**secretarius apocrisarius**) – opatroval kráľov pečatný prsteň, bol aj predstavený kráľovskej kaplnky
- koniec 13. storočia – kancelária sa stala uzavretým úradom so zákonne stanovenými taxami za vyhotovenie písomností
- dochádza k dobyrokratizácii kancelárie
- listiny majú formálne jednoduchšie vyhotovenie, šablónovitý výraz
- registre sa ešte nevedú
- zvyšuje sa vonkajšia starostlivosť o listiny
- prejavuje sa vplyv pápežskej kancelárie (niektorí z notárov sa asi školil v pápežskej kancelárii)

- po formálnej stránke rozlišujeme 3 druhy listín:
 - **privilégiá**
 - za Ondreja II. pečatené jednostrannou privesenou pečaťou
 - od 1213 duplex
 - za Bela IV. bolo pár listín spečatených aj prsteňovou pečaťou
 - **otvorené listiny (patenty)**
 - averz duplexu pritlačený na dorze
 - sú to listiny dočasnej právnej hodnoty (*Nos.*, alebo *datum pro memoria...*)
 - písmo dosť kurzívne
 - **zatvorené listiny (litterae clausae)**
 - od Bela IV.
 - hlavne listy
 - uzatvorené pritlačenou pečaťou
 - patria sem aj viaceré mandáty

- spečatenie:

- spočiatku sa používala veľká jednostranná pečať
- voskový duplex sa používal od 1213, spočiatku na menej významné listiny, neskôr aj na privilégia
- pečať sa od Ondreja II. privesovala na hodvábnny spletenec, ktorý sa prevliekol cez dva zárezy
- spočiatku bez pliky, neskôr na plike (123x)
- Belo IV. už nemal jednostrannú veľkú pečať
- nepoužíval ani chyrograf
- používa aj prsteňovú pečať

- vonkajšie znaky:

- písalo sa na klasický tvar listiny, výnimočne charta transversa
- od pol. 13. storočia sa už neuvádzajú svedkovia
- za Bela IV. listiny často zdobí iniciála (ak nechýba)
- od 13. storočia vydávajú listiny aj mladší králi (*rex iunior*) a aj neprvorodení kráľovskí synovia (titul *dux* – vojvoda)
- od 1224 – listiny vydávajú aj uhorské kráľovné, ktoré majú svojho kancelára (vesprémsky biskup)

Obdobie hromadného vydávania listín (1308-1526)

- **Kancelária**
- kráľovská kancelária je plne vyvinutá a vydáva veľké množstvo (hlavne) listín
- uhorská kráľovská listina je plne vyvinutá
- začiatkom 14. storočia do Uhorska prichádzajú Anjouovci, ktorí prinášajú vplyvy z praxe francúzskej a neapolsko-sicílskej kráľovskej kancelárie
- takisto zaznamenávame aj vplyv kancelárie pápežskej kúrie
- za Žigmunda Luxemburského aj vplyv cisárskej kancelárie
- všetky vplyvy sa prejavujú hlavne na vonkajšej úprave listín
- v 15. storočí dochádza k spojeniu funkcie českého a uhorského kancelára (Matej Korvín, Ladislav V., Jagelovci)
- vydávali sa aj listiny v českom jazyku
- nastáva laicizácia kancelárskeho personálu (príchod svetských vzdelancov); študenti z Uhorska, verejní notári v kancelárii
- často do praxe prinášajú aj národné jazyky
- vzrast záujmu o listinu -> nárast listinnej produkcie -> rozrastanie sa kancelárie
- hlavná kancelária bola kancelária panovníka, pri nej sa vytvára tzv. **tajná kancelária**

- vlastné kancelárie existovali aj pri vysokých svetských úradníkoch
- za Karola Róberta dochádza k reorganizácii kancelárie:
 - okrem kancelára (ostrihomský arcibiskup) a vicekancelára bol aj **notarius specialis** (*secretarius cancellaris*) – **tajný kancelár** ako predstavený tajnej kancelárie
 - hlavná kancelária (*summa cancellaria*) – hlavný predstaviteľ **summus cancellarius** – neskôr len titulárny
 - **riadiaca funkcia** – vicekancelár
 - vydáva najmä privilégia
- **tajná kancelária** (*cancellaria secreta, c. minor*)
 - vydáva listiny spečatené tajnou pečaťou
 - rôzne svedectvá (*fasie*) a súdne listiny
 - tajný kancelár v rokoch 1317-1375 pôsobil aj vo funkcii, ktorá sa podobá funkcii hodnoverného miesta (predtým *comes capelle regie*)
 - po 1375 sa titul tajného kancelára oddelil od hodnosti predstaveného dvorskej kaplnky
 - za Mateja Korvína a Jagelovcov úlohy tajného kancelára preberá **kráľovský tajomník** a so súdnej činnosti tajného kancelára sa vytvorila funkcia **personál** (*personalis presencie regie locumtenens in iudicialibus*)
- kancelár a personál patrili medzi popredných hodnostárov a boli to viac-menej čestné funkcie
- význam kráľovskej kancelárie je taký veľký, že významom a vplyvom predstihla kráľovskú radu
- vybavovala viac ako $\frac{3}{4}$ záležitostí krajiny

- predpokladá sa aj existencia **menšej kancelárie** – na to by mohol poukazovať fakt, že existovala funkcia notára, ktorý opatroval prsteňovú pečať a mal aj svojho zástupcu
- **protonotári**
 - vyšší úradníci kancelárie, nadriadení notárom
 - kontrolovali vydané listiny
 - pôsobili aj ako úradníci kancelárií vyšších hodnostárov, kde vybavovali súdne listiny
 - v 15. storočí boli dvaja kráľovskí protonotári, jedného mal palatín a jedného krajský sudca
- **notári**
 - vybavovali vlastnú diplomatickú činnosť
 - za Ladislava V. ich bolo 9
 - zostavovali a písali listiny
- **lektori, korektori** – napr. 1309 sa spomína korektor magister Paulus
- **sigillátori**
- **registrátori**

• Kancelárske poznámky

- zaviedol ich Karol Róbert podľa vzoru sicílskej kancelárie
- písali sa vpravo hore alebo pod pečať
- prvá známa v Uhorsku je z roku 1329
- najčastejšie (typy):
 - na základe priameho príkazu osoby:
 - *commisio propria domini regis*
 - *ad commisionem...*
 - *de commisione...*
 - na základe sprostredkovania relátorom:
 - *relacio*
 - *ad relacionem*
 - *de relacione*
- príkaz na zlistinenie bol v písomnej forme, od 15. storočia aj *ad mandatum domini regis*
- niektoré listiny boli vydané aj bez príkazu kráľa – *communi iusticia regni suadente*
- v čase interregna – *ad litteram mandatum*

• Formuláre

- je nemysliteľné, aby kancelária zvládla produkciu listín starým spôsobom (ako jedinečné exempláre)
- preto nastáva racionalizácia práce – používanie formulárov a formulárových zbierok
- začali sa používať pod vplyvom sicílskej kancelárie
- za Ľudovíta I. formulárova zbierka **Anonymi ars notarialis**
- **Stilus cancellarie Mathei regis**
- 15. storočie – koncepty, ktoré si kancelária ponechávala, používala ako vzor

• Registre

- začínajú sa viesť od cca 1340
- označujú sa ako *Regestrum camerale*, *Registrum generale*, *Libri regii*
- na listinách sa na dorze objavuje poznámka R^{ta} alebo R^m (registrata)
- za poznámkou nasleduje rok a číslo fólie v registri
- do panovania Vladislava I. sa zapisovalo do jedného registra a potom bol každý rok nový register
- do nich sa vo forme podrobných registov zapisovali najmä privilégia a confirmácie, neskôr aj patenty, na základe ktorých boli vydané plnohodnotné listiny
- záznamy v registroch mali plnú hodnovernosť
- do roku 1526 registre nemáme, pretože sa „utopili“ v Dunaji
- registre mal na starosti **konzervátor**
- keď sa register zaplnil, bol uložený v taverníkovom dome (poklad -> archív)

- slávnostné privilégiá sú čoraz zriedkavejšie – boli nákladné
- písacia látka
 - dominantne pergamen, od 133x aj papier (napr. mandát Karola Róberta z 1337)
 - papier sa používal hlavne pri patentných listinách a súdnych listinách kráľovských úradníkov
 - dovážaný bol hlavne z Talianska
- písmo
 - gotická minuskula alebo kurzíva
 - od Mateja Korvína aj humanistické písma
- od 15. storočia sa začínajú vydávať výrazne zdobené armálesy s vyobrazením erbu
- pečate
 - predovšetkým voskové prirodzenej farby
 - len pri prsteňových pečatiach sa používal červený vosk
 - ojedinele zlaté buly vyplnené olovom (napr. zlatá bula pre Bratislavu od Mateja Korvína)
 - v kráľovskej kancelárii mali 5 druhov pečatí:
 - **veľký duplex** (*sigillum magnum*) – na slávnostné privilégiá
 - **stredná pečať** (*sigillum mediocre*)
 - od prelomu 14./15. storočia mal pečatidlo v opatere comes capelle regie (ako hodnoverné miesto)
 - používala sa pri súdnych svedectvách a odpisoch listín
 - prestala sa používať v roku 1430

- **tajná pečať** (*sigillum secretum*)
 - pôvodne menej závažné listiny a jednoduché privilégia
 - od 15. storočia sa začala používať pri donáciách a armálesoch
 - opatroval ju tajný kancelár
- **prsteňové pečate**
 - mal ju každý panovník; Karol Róbert 2 ks, Ľudovít I. 3 ks
 - boli okrúhle alebo viachranné (4-8)
 - opatroval ich *conservator sigilli annularis*
 - niekedy sa používala dokonca aj ako privesená pečať
 - Karol Róbert ju používal aj ako kontrasigillum
 - jej používanie zaniklo v 15. storočí
- **súdna pečať** (*sigillum iudiciale, sigillum iuridicum*)
 - v 15. storočí na súdnych listinách
 - pečatili sa ňou rozsudky smrti, ale ja privilégia a svedectvá
- niekedy dochádzalo ku strate alebo „strate“ typária, čo bol dôvod pre preverenie listín a opätovné spečatenie len tých, ktoré boli preukázané ako hodnoverné
- v tomto prípade bola pod plikou kancelárska poznámka – *confirmacio nova*

- vnútorné znaky listiny:

- mizne invocácia
- rozširuje sa intitulácia, ktorá sa automaticky spája s devočnou formulkou
- za Žigmunda sa v adrese objavuje priame oslovenie (Tebe)
- v eschatokole sa datuje podľa kresťanského kalendára
- v súdnych listinách sa datuje odo dňa začatia procesu
- niekedy sa datuje aj podľa rozpustenia kráľovského vojska (*residencia exercitus regis*) alebo podľa súdnych oktáv – uhorské špeciality
- na konci 15. storočia sa už uvádzajú aj dni a mesiace
- v dátume sa uvádzajú aj roky panovania
- v slávnostných priviležiách miesto mien svedkov sú zoznamy hodnostárov (aj tých, ktorí momentálne neboli obsadení)
- od 15. storočia sa objavujú aj podpisy panovníkov vľavo pod textom (napr. Albrecht, Ladislav V., Matej Korvín) – podpisovali ešte pred spečatením
- dominuje latinčina, od 14. storočia aj nemčina, od pol. 15. storočia aj čeština (napr. Žigmund mal v Uhorsku pisárov, ktorí vedeli po česky)
- v 14. storočí miznú listiny *damus pro memoria*

Nos Ladomus dei gra rex Hungarum et comarum iudicantes tenore presentium signis quibus expedire videretur. Et nos
commodis contrariis fidelium civium et hospitium nostrorum et castri regia liberalitate communitate cupientes et eorum gratiam
donis gliscientes ampliare ad devota et humile ipsorum supplicatione eisdem civibus nostris et castri annuum
ex gratia specialiter eorum ydem modo sigillo ipsius civitatis scuto et missivo ac vexillo forma clipei et
signo nostro regio extensa super ostia omni tractu seu linea flaver coloris rubis ymaginibus librorum
quadrangularem et subsistens quatuor lineas nigras et eisdem albas lateraliter habentibus impetum gestare
valeant atque possint hanc sub nostro sigillo scuto testimonio literarum quas in forma nostra privilegii sub
magno nostro sigillo et proprio civibus redigi fecimus dum nos fuerit reportare Datum in
Cibocgerer feria sexta proxima ante festum Ascensionis domini anno cruce m. cc. lxxvi. nono.

• Armálesy

- nárast počtu armálesov – najstaršie sú bez popisu erbu, od 1398 sa objavuje aj blazón, od 1405 aj vyobrazenie
 - spočiatku len pre feudálov, v 14. a 15. storočí aj pre mestá
 - v 16. storočí aj stolice
 - najstarší armáles pre rod Tetenkapiovcov, mestský pre Košice
- najpočetnejším listinným druhom sú donácie, mestské privilégia (základné aj špeciálne)

• Litterae annuales

- listiny pre hodnoverné miesta
 - na ich základe mali do jedného roku petentovi vybaviť všetky záležitosti
 - boli písané hlavne v záujme cirkevných inštitúcií
 - miznú v pol. 15. storočia
- Litterae protectionales – ochranné listiny
- Litterae salvi conductus – na bezpečnosť cesty

- kancelária často písala listy pre mestá v češtine (hlavne na západnom Slovensku)
- Kancelária kráľovnej
 - zohrala významnú úlohu
 - kráľovná bola niekedy regentka, vtedy jej kancelária splývala s kráľovskou
 - osobitne funguje, keď je kráľovná zemepán
 - vydávala aj privilégia (hlavne pre venné osady), mandáty a pod.
 - napodobňuje kráľovskú kanceláriu
- v období medzivládia listiny vydávali miestodržitelia (napr. gubernátor Huňady)
 - v intitulácii bolo *de consilio prelatorum et baronum*
 - v čase maloletosti Ladislava V. vydávali listiny uhorské stavy a rády pod vlastnou pečatou
 - gubernátor Mikuláš Újlaky (ako vikár Uhorského kráľovstva)
 - Ján Korvín – v intitulácii mal *dux liptovie, sclavonie*

Hodnoverné miesta

- hodnoverné miesto – inštitúcia svetského práva pri cirkevnej inštitúcii
- v Uhorsku len zriedka pôsobili verejní notári ako ich poznáme v západnej Európe
- veľmi dlho prežíval systém prístaldov ako úradných svedkov
- v 13. storočí je to však už prežitok a do popredia sa dostáva požiadavka písomného svedectva
- hodnoverné miesta boli hlavne pri cirkevných inštitúciách (kapituly, konventy), ktoré mohli disponovať hodnovernými svedkami a mohli o pokonaní podať písomné svedectvo
- činnosť hodnoverných miest akoby nadväzovala na inštitút božích súdov
- čiastočne možno napodobňujú francúzske inštitúcie oficiolát a tabelionát
- oficiolát:
 - od 12. storočia si duchovenstvo vydržiavalo úradníkov, ktorí zabezpečovali výkon právomocí, ale začali vydávať listiny aj na požiadanie stránok -> oficiolátska listina
- tabelionát:
 - koncom 13. storočia niečo obdobné vznikalo v doménach panovníka

- začiatkom 13. storočia začali viaceré kapituly vydávať svedectvá o určitých vykonaných súdnych úkonoch (napr. Jáger, Budín, Ostrihom)
- 1231 – postavenie hodnoverných miest výrazne posilnila Zlatá bula Ondreja II. (§ 21) – svedectvo prístalda má dopĺňať svedectvo kapituly alebo konventu
- po čase prístaldi zanikajú, ich funkcie by na seba akoby prebral **kráľovský zástupca** (*homo regius*) a časť **zástupca hodnoverného miesta** (*homo capitularis*)
- 13. storočie – hodnoverné miesta vykonávali pravidelné úkony a plnili úlohy, ktoré inde vykonávali verejní notári
- na konci 13. storočia – poplatky zástupcom hodnoverných miest za jednotlivé úradné úkony (okrem spísomňovania aj vovedenie do majetku atď.)
- keďže táto činnosť sa začína čoraz viac rozmáhať, je logické, že narastá počet hodnoverných miest
- to malo negatívne následky – zníženie kvality, zneužívanie právomocí atď.

- 1351 – Ľudovít I. urobil radikálny zásah:
- menším konventom zakázal spisomňovanie závažnejších majetkových pokonaní
- hodnoverné miesta mohli vykonávať príslušný úkon len na príkaz kráľa, palatína alebo krajinského sudcu
- zároveň boli právomoci hodnoverného miesta územne vymedzené
- v prípravnom úkone musel byť *homo regius* zo stolice a spísať to mohlo len najbližšie hodnoverné miesto
- boli stanovené pevné poplatky za úkony
- 1353 – Ľudovít zasiahol ešte tvrdšie, pretože zneužívanie sa objavovalo znovu:
- stiahol pečatidlá hodnoverných miest do Budína na „revíziu“ a tam boli mnohé autentické pečatidlá zhabané
- dochádza ku stabilizácii hodnoverných miest
- ako hodnoverné miesta ostali:
 - 16 sídelných kapitul
 - 10 kolegiálnych kapitul
 - 10 benediktínskych konventov
 - 6 premonštrátskych konventov
- ako hodnoverné miesta zanikli konventy Johanitov a Cistercitov

- hodnoverné miesta na Slovensku:
 - **sídelné kapituly:**
 - kapitula sv. Emeráma v Nitre (Bratislavská, Nitrianska, Tekovská a Trenčianska stolica)
 - **združené kapituly:**
 - kapitula sv. Spasiteľa (resp. sv. Martina) v Bratislave (Bratislavská, Nitrianska, Komárňanská, Trenčianska, Rábska, Mošonská, Šoproňská stolica)
 - kapitula sv. Martina na Spiši (Spišská, Liptovská, Gemerská, Oravská, Šarišská stolica)
 - **benediktínske konventy:**
 - beati Hypolity martyrii de Zubur – pôsobnosť ako Nitrianska kapitula
 - beati Benedicti de iuxta Gran
 - Hontianska, Komárňanská, Liptovská, Nitrianska, Oravská, Tekovská, Trenčianska, Turčianska a Zvolenská stolica
 - prestalo pôsobiť 1542, ale od 1544 preberá jeho agendu ostrihomská kapitula, ktorá vydáva listiny v mene konventu v Hronskom Beňadiku

- premonštrátske konventy:
 - **beati Johannis baptiste de Jasov**
 - Abovská, Gemerská, Hontianska, Šarišská, Turnianska, Zemplínska, Boršodská, Sabolčská stolica
 - utrpel odchodom mníchov; Uhorský snem mu 1550 odňal právomoc hodnoverného miesta a preniesol ju na Jágerskú kapitolu
 - **sancte crucis de Leles**
 - Abovská, Šarišská, Zemplínska, Berehovská, Užhorodská, Krasnianska, Marmarošská, Satmárska, Strednosolnodská, Sabolčská, Ugočská stolica
 - utrpel odchodom mníchov; Uhorský snem mu 1550 odňal právomoc hodnoverného miesta a preniesol ju na Jágerskú kapitolu
 - stal sa prepoštvom
 - svetskí kňazi začali vykonávať činnosť hodnoverného miesta
 - **baete Marie virginis de Saag (Šahy)**
 - ich archív bol zničený za tureckých vojen (predpokladá sa však Hontianska, Novohradská, Gemerská, Tekovská stolica)
 - zaniklo 1530
 - **beate Marie virginis de Turocz (Kláštor pod Znievom)**
 - Hontianska, Liptovská, Hornonitrianska, Oravská, Tekovská, Trenčianska, Turčianska, Zvolenská stolica
 - polovica 16. storočia – rozpad konventu
 - majiteľ Znievskeho panstva Révay prevzal pečať a protokol hodnoverného miesta
 - 1586 ho prebrali jezuiti, ktorým neskôr snem zakázal činnosť
 - v 18. storočí prevzala hodnoverné miesto Banskobystrická kapitula, ktorá pod hlavičkou Turčianskeho konventu vydávala aj listiny

- Jozef II - zrušil premonštrátsky rád, k jeho obnove došlo až začiatkom 19. storočia
- 1874 – vznik verejných notárov, hodnoverné miesta nadobro končia
- na našom území ešte mohli pôsobiť:
 - **ostrihomská kapitula**
 - **jágerská kapitula**
 - **budínska kapitula**
 - **stoličnobelehradská kapitula**
 - **rábska kapitula**
 - **vacovská kapitula**
 - **konvent križiakov v Ostrihome**
- 16. storočie – činnosť hodnoverných miest ovplyvnilo niekoľko udalostí:
 - turecké vojny – v ich dôsledku hodnoverné miesta z južného Maďarska zanikli alebo ustúpili (napr. Ostrihomská kapitula sa presťahovala do Trnavy, Jágerská do Jasova a potom do Trnavy)
 - reformácia – pôsobí negatívne na život v rádoch, konventy upadajú, v dôsledku čoho sa stabilnejšie stávajú hodnoverné miesta pri kapitulách

- činnosť hodnoverných miest:
 - odvíjala sa od vlastníctva autentickej pečate a od udelených právomocí
 - vydávali písomné svedectvá o právnych pokonaniach stránok na ich žiadosť
 - mohli vykonávať právne úkony na základe nariadenia panovníka, palatína alebo krajinského sudcu
 - úkon sa vykonával s kráľovským človekom a o výkone úkonu hodnoverné miesto podávalo písomné svedectvo (*relaciones*)
 - na požiadanie mohli vydať hodnoverný odpis (*transumpt*)
 - vo svojom archíve deponovali listiny (druhý exemplár svedectiev, neskôr len registry a registre a v protokoloch koncepty listín)
 - slúžili aj ako depozit pre verejnosť (depot často sakristia)

- vonkajšie znaky:

- dokumenty vyhotovovali na menej kvalitnom pergamene; od 14. storočia ja na papieri (hlavne relácie)
- písmo – zodpovedajúce dobe, ale menej úhľadné, relácie boli dokonca načarbané
- jazyk – latinský, v novoveku aj domáce jazyky (výpovede svedkov); od 1840 aj maďarčina
- pečať
 - autentická
 - niekedy mali aj 2 typáriá
 - okrúhla pečať na svetské právomoci
 - pečať s patrónom na cirkevné právomoci
- chyrograf
 - pomocný overovací prostriedok, hlavne pri svedectvách
 - najstarší je z roku 1208 a pretrváva až dovedy, kým sa začali viesť protokoly
- 1435 – Žigmund dekrétom upravil taxy pre rôzne druhy listín hodnoverných miest – od 12 do 400 denárov
- vďaka tomu vieme, že vydávali 16 druhov písomností v 4 väčších skupinách

Autentická pečať Zoborského konventu

- **svedectvá vyplývajúce z výkonu právnych úkonov (na príkaz)**
[12 denárov]
 - listiny o predvolaní
 - listiny o poverení právnych zástupcov
 - listiny o podávaní protestu alebo odporu
 - listiny o výsluchu a vyšetrovaní svedkov
- **svedectvá o vykonávaní vlastného aktu** [12 a viac denárov]
 - vyhlásenia v záujme stránok
 - svedectvá o uvedení do majetku
 - listiny o obchôdzke chotára
 - svedectvá o zabraní majetku odsúdeným
 - listiny o revízii záboru
 - listiny o ocenení majetku
 - listiny o prísaha
- **listiny o súkromno-právnych záležitostiach**
 - svedectvá o delbe majetku (napr. delby, zámeny, zálohovania)
- **hodnoverné svedectvá**
 - jednoduché (odpisy)
 - zložitejšie – keď hodnoverné miesto muselo hľadať dokument v archíve a potom ho odpísať

- taxácia podľa formy:
 - privilegium so zavesenou pečaťou [100 a viac denárov]
 - patent [24 a viac denárov]
 - litterae clause [12 a viac denárov]
- dekrét Žigmunda Luxemburského určil, ktoré úkony sa mohli vyhotoviť v akých formách a zároveň určoval diéty pre pracovníkov hodnoverných miest
- 1609 – Matej II. zrušil možnosť dvojakého vyhotovenia (lacnejšie/drahšie)
- nedodržanie stanovených postupov hodnoverným miestom bolo trestané
 - kanonik – prišiel o benefície
 - rehoľník – doživotné väzenie
- za zneužitie pečate hrozilo hodnovernému miestu, že všetky listiny pod touto pečaťou budú vyhlásené za neplatné
- Matej Korvín odňal kapitulám a konventom patronátne právo
- 1481 – panovník zakázal všetkým hodnoverným miestam dočasne používať pečate
- 1498 – poznáme trest za falšovanie – žeravé pečatidlo sa vyrazilo na čelo

- Ferdinand I. – nariaďuje odovzdať pečatidlá zaniknutých hodnoverných miest, podobné kroky sa viedli aj za stavovských povstaní
- po ustálení spoločenských pomerov po tureckých vojnách a stavovských povstaniach nastáva reforma činnosti hodnoverných miest (presné pravidlá, ako sa má postupovať pri výkone funkcií)
- hodnoverné miesta vo svojich listinách doslovne uvádzajú mená *homo capitularis* a *homo regius*
- personál hodnoverného miesta:
 - na čele bol: pri kapitulách **kanonik lektor** (nie prepošť); pri kláštoroch **prior** (nie opát)
 - **kustos** – opatroval pečať
 - **notár** – faktický vedúci kancelárie; mohol byť aj laik
 - väčšie hodnoverné miesta mali aj zástupcov funkcionárov:
 - **podnotár** (*iuratus scriba, amanuensis notarius*) – zástupca notára
 - **pisári** (kopisti) – často žiaci kapitulskej alebo kláštornej školy
- pracovný postup:
 - na základe notície notár urobil koncept s využitím formuláru alebo listinnej predlohy
 - z konceptu urobil jeho zástupca alebo pisár čistopis
 - túto listinu notár prečítal pred lektorom a 2-3 kanonikmi (resp. priorom a 2-3 mníchmi), ktorý nechal odobriť a prípadné chyby sa odstránili (*lecta et correcta*)
 - potom sa pripojila pečať (buď po konventnej omši alebo po večeroch) v prítomnosti predstaveného hodnoverného miesta, notára a 2-3 ďalších členov
 - odovzdanie dokumenty stránke po zaplatení

- vnútorné znaky:
 - **fasie a transumpty** – podobajú sa produkcii iných vydavateľov
 - **relácie**
 - osobitný druh listiny
 - podkladom bol mandát od panovníka, palatína alebo krajského sudcu, ktorý nachádzame v reláciách – spočiatku v parafrázach, neskôr doslovne odpísaný
 - skladba relácie:
 - adresa (panovník, hodnostár), intitulácia (*my konvent /kapitula*), salutácia, vlastný kontext, zmienka o tom, že dostali mandát, doslovné opísanie mandátu, pokračuje *nos itaque*, hlásenie čo ďalej robili, informácia o vydaní svedectva, koroborácia, datovanie (časom, ktorý uplynul od vydania mandátu)

- hodnoverné miesta začali evidovať svoje diplomatické aktivity
- od 13. storočia vedú **registre** – najstarší je Varadínsky
- od 15. storočia – súvislý rad registrov, hlavne registry farií
- 16. storočie – pribudli **protokoly** – všetko, čo hodnoverné miesto vydávalo, ale aj to čo prijímali (niekedy sa tam aj vlepovali)
- často sa sem dostávali aj rôzne záznamy a zápisy o činnosti hodnoverných miest -> **liber memorabilium rerum**
- pôvodný záznam v protokole uvádzal, o akú listinu ide + mená stránok + signatúra (kde sa v archíve nachádza)
- ku protokolom boli ešte **indexy a registre**
- protokolovalo sa z konceptov, spočiatku celé, neskôr len regist
- na starosti to mal notár, ale zodpovedal zaň predstavený hodnoverného miesta
- pôvodným symbolom hodnoverného miesta bola jeho pečať, neskôr pečať a protokol

Ďakujem za Vašu pozornosť

Dovidenia s docentom Šedivým

Mgr. Ján Valo, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave

Filozofická fakulta

Katedra archívnictva a pomocných vied historických

Gondova ul. č. 2, P.O.BOX 32, SK – 814 99 Bratislava

jan.valo@uniba.sk

<http://fphil.uniba.sk/valo/>